

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

І. В. Жадан

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИЧНОГО СВІТУ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОГО НАУЧАННЯ

Представлено результати емпіричного дослідження ціннісних пріоритетів студентської молоді. За результатами аналізу отриманих даних визначено перспективні напрями розвитку політичних цінностей студентства з використанням моделей соціального навчання. У річищі гіпотези культивування запропоновано технологічний підхід до розвитку політичних цінностей, що ґрунтується на використанні моделі культурних індикаторів політичної взаємодії.

Ключові слова: політичні цінності, пріоритети, розвиток, моделі соціального навчання.

Представлены результаты эмпирического исследования ценностных приоритетов студенческой молодежи. По результатам анализа полученных данных определены перспективные направления развития политических ценностей студенчества с использованием моделей социального научения. В русле гипотезы культивирования предложен технологический подход к развитию политических ценностей, который основан на использовании модели культурных индикаторов политического взаимодействия.

Ключевые слова: политические ценности, приоритеты, развитие, модели социального научения.

The results of the empirical research of student's value priorities are presented. On the basis of the obtained data analysis the further development of student's political values with the implementation of the social learning models are determined. In the context of the hypothesis of cultivation a technological approach to the development of political values based on the use of cultural indicator model of political interaction is suggested.

Key words: political values, priorities, development, social learning models.

Проблема. Визначення напрямів і технологічних підходів до формування ціннісних моделей політичного світу молоді засобами соціального навчання – актуальне наразі завдання, що стоїть перед політичною психологією як галуззю сучасного психологічного знання.

Теоретичні засади дослідження було представлено в попередньому випуску цього збірника [1].

Метою статті є опис процедур і результатів емпіричного дослідження впливу соціального навчання на процес формування політичної соціалізації молоді.

Вихідні положення дослідження:

1) соціальне навчання – це процес набуття індивідуального досвіду або ж його результат, а основним його чинником є взаємодія. У процесі взаємодії людини із соціумом особистісні смисли набувають значущості і трансформуються в цінності;

2) індивідуальні ціннісні пріоритети складаються на етапі первинної соціалізації і відображають наявні соціально-політичні умови; структурні зміни в уявленнях про цінності призводять до якісних змін у свідомості людей; розвиток демократії уможливується з переходом до постматеріалізму (Р. Інглхарт [2]);

3) розвиток ціннісних компонентів політичної свідомості у перехідному суспільстві спрямовується насамперед прийнятою в соціумі критеріальною моделлю ефективної політичної взаємодії;

4) результат політичної соціалізації визначається рівнем розвитку когнітивної сфери особистості, мотиваційною ієрархією та впливом соціального оточення.

На етапі планування дослідження було взято за основу (услід за Р. Інглхартом) дві ціннісні моделі – *матеріалістичну* (цінності виживання) і *постматеріалістичну* (цінності емансипації особистості та самореалізації), що відображають спрямування політичної соціалізації молоді. Домінування тієї чи тієї з них, на нашу думку, визначає вибір стилю політичної поведінки – *адаптивного* чи *розвивального*, який відповідає соціальному запитові щодо підготовки інноваційної особистості.

Як зазначалося нами раніше, під час моделювання навчальних ситуацій, які мають на меті розвиток цінностей, слід враховувати наявний рівень відповідних потреб і пріоритетів молоді. Щоб скласти уявлення про спрямованість ціннісно-потребової сфери студентської молоді, ми провели дослідження ціннісних пріоритетів (за методикою Р. Інглхарта) та ціннісних переваг у соціально-політичній сфері, у сфері соціальної безпеки, у матеріально-побутовій, особистісній та професійно-трудовай сферах¹ (за методикою Є. І. Головахи і Н. В. Паніної). Ставлення до кожного із соціальних благ визначалося за двома параметрами: актуальності потреби (цікавить – не цікавить) та її напруженості (вистачає – не вистачає). Такий набір методик зумовлений

¹ Детальний опис процедури та результатів цього дослідження представлено в [3].

уявленням про спрямованість як поєднання смислового і динамічного компонентів [4]. У дослідженні взяли участь 403 студенти ВНЗ різних спеціальностей.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що в студентському середовищі, яке вважають найбільш перспективною соціальною групою в сенсі розвитку політичної культури, ціннісні передумови такого розвитку достатньою мірою ще не сформовані: пріоритетними майже для 64 % респондентів виявилися цінності, властиві *матеріалістичному типові орієнтацій* (власне постматеріалістичні пріоритети задекларували 12,2 % респондентів, ще близько 24% студентів мають змішаний тип орієнтацій з переважанням постматеріалістичних пріоритетів). Слід зауважити, що дані нашого дослідження істотно відрізняються від даних аналогічного дослідження за методикою Р. Інглхарта, проведеного на всеукраїнській вибірці у 1997 р., лише за одною змінною – ставленням до цінності “захист свободи слова”, яку студенти визначали як пріоритетну в 4 рази частіше, ніж у всеукраїнському дослідженні. Тобто фактично смислова складова ціннісної компоненти політичної свідомості українців з 1997 р. істотно не змінилася.

Аналіз динамічної складової цінностей молоді показав, що на тлі пріоритетності матеріалістичних цінностей потреби, що відповідають матеріальним цінностям, як і потреби у розвитку рис особистості, що забезпечують самореалізацію, віднесено молоддю до найменш напружених (за результатами дослідження ціннісних переваг за методикою С. І. Головахи і Н. В. Паніної).

Щоб визначити структуру ціннісних уподобань у групах респондентів з пріоритетними матеріалістичними і постматеріалістичними орієнтаціями, було проведено факторний аналіз двох масивів даних (табл.).

Аналіз отриманих даних щодо ціннісних пріоритетів та порівняння факторних моделей ціннісних переваг респондентів з різними типами орієнтацій дає підстави для висновку про наявність взаємозв'язку між типом орієнтацій і особливостями політичної культури молоді. На користь гіпотези про зв'язок цінностей із спрямованістю соціалізації (на адаптацію чи розвиток) свідчить той факт, що структура актуальних потреб і відповідно цінностей респондентів з домінуючою постматеріалістичною орієнтацією значно ширша, змістовніша і складніша. Як видно з табл., усі ознаки постматеріальної культури з її орієнтацією на демократичні політичні цінності, якість життя, саморозвиток наявні у факторній моделі ціннісних уподобань молоді з постматеріалістичним типом орієнтацій. Водночас у факторній моделі респондентів з матеріалістичним типом також представлено цінності постматеріалізму, що правда лише в шостому факторі.

Таблиця

**Факторні моделі ціннісних уподобань респондентів
з матеріалістичними і постматеріалістичними ціннісними
пріоритетами**

Фактор	“Матеріалісти”	Внесок у сумарну дисперсію	“Постматеріалісти”	Внесок у сумарну дисперсію
1	<i>матеріалізм</i> (потреби в матеріальних благах, необхідне+те, що відносять до високої якості життя)	119,43 %	<i>постматеріалізм</i> (ініціатива, уміння жити в нових умовах, рішучість у досягненні цілей, визначеність політичних ідеалів, довіра до політичних лідерів)	20,65 %
2	<i>захист і безпека</i> (права людини, соціальна справедливість, екологічна безпека, довіра до політиків, захист від зниження рівня життя)	111,78 %	<i>орієнтації на якість життя</i>	113,98 %
3	<i>особистісний ресурс</i> (потреби в рисах, які забезпечують пристосування до нових умов життя)	88,53 %	<i>“обізнаний” соціальний оптимізм</i> (упевненість у тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься+достатній рівень знань)	10,99 %
4	<i>соціальна стабільність</i> (захист від злочинності, норми і цінності, що поєднують, стабільність у суспільстві, соціальний оптимізм)	66,87 %	<i>соціальна стабільність</i>	15,04 %
5	<i>знання та інформація</i>	66,36 %		
6	<i>постматеріалізм</i> (гарне житло, належні умови праці, визначені політичні ідеали і свободи)	55,23 %	<i>політичні цінності</i> (політична поінформованість, політичні знання, політичні права і свободи)	5,79 %

З огляду на те, що а) серед студентів з домінуючою матеріалістичною орієнтацією кожен другий орієнтований і на постматеріальні цінності; б) рівень напруженості матеріальних потреб студентів низький; в) у факторній моделі “матеріалістів” представлено і постматеріальні цінності, можна припустити, що принаймні у частини студентів з матеріалістичною орієнтацією наявні передумови для розвитку цінностей самореалізації.

На нашу думку, цей процес може активізуватися в результаті застосування спеціально розроблених соціальних та освітніх технологій, що ґрунтуються на здобутках класичної теорії навчання і когнітивної психології.

Результати дослідження ціннісних пріоритетів студентської молоді дають підстави визначити – як перспективний напрям модернізації освіти – створення умов для *зміни мотивації виживання на мотивацію якості життя*. Ефективною при вирішенні цього завдання може бути **переконувальна модель навчання** з використанням SWOT-аналізу для виявлення переваг і недоліків того і того типу орієнтацій. На основі аналізу обох типів (рис.) студентам було запропоновано зробити вибір, аргументувавши його, на користь того чи того типу.

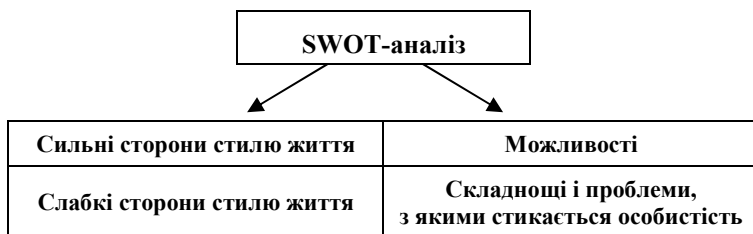

Рис. Схема проведення SWOT-аналізу

Зрозуміло, що частина студентів визнає неприйнятною для себе орієнтацію на якість життя, однак можна очікувати, що та їх частина, яка має змішаний тип орієнтацій, перегляне свої настановлення на користь саме цих пріоритетів. Вирішення завдань розвивального впливу забезпечується в цьому разі актуалізацією механізмів проєкції, самокатегоризації, рефлексії, отождолення, реконструкції, самоствердження, соціального порівняння, переконування, переоцінки цінностей.

Для підсилення переконувального дискурсу може бути використаний прийом порівняння переліку рис людей, орієнтованих на самоактуалізацію: особистий інтерес, соціальний інтерес, самоуправління, толерантність, гнучкість, відкритість до змін, обов'язковість, творчий потенціал, наукове мислення, самоприйняття, гедонізм, власна відповідальність за своє життя тощо і складеного студентами переліку рис особистості, зорієнтованої на виживання.

Перспективним технологічним напрямом, на нашу думку, може бути використання моделі культурних індикаторів взаємодії при оцінюванні політичної інформації і поведінки учасників політичної

взаємодії на предмет її відповідності декларованим ними цінностям. Результат соціалізаційних впливів при цьому забезпечується завдяки ефекту культивування, а основними механізмами виступають уніфікація та конструювання реальності.

Робочим варіантом такої моделі культурних індикаторів може бути представлена нижче, що була побудована нами за результатами теоретичного аналізу та даних емпіричних досліджень. Розробляючи модель, ми виходили з того, що характер політичної взаємодії забезпечується наявністю умов політичної взаємодії, особливостями цілей та цінностей її учасників. Оскільки йдеться про забезпечення розвитку цінностей емансипації особистості та самореалізації, що зумовлюють утвердження політичної культури демократичного типу, ми зосередилися на визначенні індикаторів, що позначають саме цей тип політичної взаємодії.

Умови політичної взаємодії – це, з одного боку, наявні політичні процедури і норми, які окреслюють простір та визначають способи взаємодії, з другого – мотивація політичної участі та соціально-психологічні компетенції її учасників. До найбільш значущих процедур і норм демократичної політичної взаємодії можна віднести:

1) політичні вибори на основі закону, прозорості виборчих процедур і підконтрольності громадянському суспільству (закон про вибори, що відповідає демократичним стандартам);

2) наявність конституційних можливостей для зміни владних персон (процедури дострокового припинення владних повноважень політиків на вимогу виборців);

3) плюралізм як демонополізація доступу до прийняття рішень, що забезпечується можливостями впливу різних соціальних груп на формування політики;

4) політична конкуренція;

5) свобода ініціатив та відповідальність за їх здійснення;

6) діалогічність політичної взаємодії, що реалізується насамперед через неформальні асоціації громадян, які порушують важливі для суспільства теми, виробляють і поширюють практичні переконання;

7) легітимційна політика влади (реалізація системи засобів духовного і матеріального характеру, спрямованої на гармонізацію взаємовідносин у суспільстві як по горизонталі, так і по вертикалі, створення сприятливих можливостей для реалізації владними суб'єктами відповідних своїм стратегічним інтересам та запитам середовища перетворень [5].

Слід зазначити, що всі перелічені процедури і норми закладають підвалини для розвитку мотивації від інтересу до політики, який, за

даними численних досліджень, в Україні доволі високий, до безпосередньої участі в політичній взаємодії.

До *найважливіших компетенцій* учасників політичної взаємодії, наявність яких дає підстави кваліфікувати її як демократичну, можна віднести:

1) готовність громадян до компетентного політичного вибору, індикаторами якого є усвідомлення власних цілей і засобів їх досягнення, баланс раціонального та емоційного компонентів, усвідомлення своєї відповідальності за зроблений вибір;

2) переконаність у власній спроможності впливати на своє життя; залученість до вільного обговорення актуальних проблем і вибору форм свого життя;

3) належність громадян до різних груп інтересів та активна участь у їхній діяльності; готовність долучатися до акцій, спрямованих на захист власних інтересів;

4) широка поінформованість громадян про хід підготовки та прийняття важливих для громади рішень (наприклад, через залученість до мережесистем територіального розвитку), мотивація участі в політичному процесі на рівні міста і спільноти;

5) політична толерантність і широкий спектр стратегій комунікації учасників взаємодії, орієнтація на конструктивний діалог; обговорення проблем передбачає і формулювання пропозицій щодо способів їх вирішення;

6) поширеність комунікативних практик (вільна дискусивна комунікація), вільне, неплідконтрольне обговорення найважливіших політичних проблем, вироблення цілей і ідеалів соціально-політичного життя на різних рівнях політичної взаємодії;

7) відмова від маніпулятивної і впровадження гуманістичної політичної комунікації;

8) відмова від риторики, спрямованої на ескалацію напруження, страху, тривоги, а також взаємних звинувачень у зраді інтересів народу, держави тощо;

9) знання процедур і порядку захисту власних прав, усвідомлення цінності закон, як регулятора політичної взаємодії;

10) прийняття влади як неодмінної умови функціонування суспільства, готовність підкорятися її рішенням у поєднанні з усвідомленням необхідності контролю влади з боку об'єднань громадян;

11) наявність процедур дискусивного формування думки громади, залученість до цього процесу всіх зацікавлених учасників процесу;

12) політична активність і міжособова довіра учасників взаємодії;

13) готовність підтримати демократичні перетворення.

Частина з перелічених компетенцій передбачає добровільне прийняття учасниками політичної взаємодії певних соціальних ролей, а також правил їх виконання, що забезпечує структурування процесу взаємодії [6].

Визначення типу ціннісної моделі політичного світу кожного з учасників політичної взаємодії здійснюється, у тому числі, з урахуванням їхніх політичних цілей. Слід усвідомлювати, що відмінності в цілях є, з одного боку, джерелом конфлікту, з другого – рушійною силою самої взаємодії. Саме в просторі смислових компонентів цілей зосереджується відбір способів взаємодії, оцінюються ресурси і мобілізуються соціально-психологічні компетенції.

Якщо політичні партії прагнуть влади і намагаються її утримати шляхом залучення максимально можливої кількості голосів виборців, то політичними цілями останніх найчастіше є:

- добробут (задоволеність матеріальних потреб, задоволеність життям у цілому);
- стабільність (прогнозованість життя, упевненість у майбутньому);
- рівність (перед законом та в доступі до основних цінностей, відповідність отриманих благ зробленому внеску у суспільне життя, врахування індивідуальних та групових інтересів);
- безпека (відчуття захищеності);
- справедливість (відповідність життя етичним критеріям) [7].

Зазначимо, що практично всі наведені цілі фактично не можуть бути досягнуті в повному обсязі як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин. З огляду на це йдеться про віддалені цілі, цілі-ідеали, що створює умови для широких маніпуляцій з боку всіх учасників політичної взаємодії. Тому найбільш вагомим індикатором є аналіз не декларацій щодо досягнення перелічених цілей, а способів їх досягнення, які обирають ті чи ті політичні актори.

До переліку цінностей, властивих демократичній політичній культурі, можна віднести такі:

- свобода, емансипація особистості (можливість діяти відповідно до власного вибору, інтересів і потреб);
- пріоритетність цінностей розвитку і самореалізації (відкритість до змін);
- дотримання прав людини (передбачає не лише готовність до обстоювання власних прав, а й здатність до самообмеження заради дотримання прав інших);
- уміння жити в наявних умовах (адаптованість);
- відповідальність усіх учасників політичної взаємодії.

Слід зауважити, що з позицій соціального навчання всі соціально-психологічні складові політичної взаємодії можна віднести до цінностей, позаяк вони позначають сутнісні смисли розвитку політичної культури демократичного типу.

Використання моделі культурних індикаторів у навчальній ситуації, спрямованій на формування когнітивної компоненти політичних ставлень, дасть змогу молоді раціоналізувати уявлення про політичну взаємодію, визначитися щодо власних пріоритетів та оцінити ціннісні пріоритети інших учасників політичної комунікації [8].

Одним із найбільш перспективних напрямів соціального навчання, на нашу думку, є **засвоєння і подальша інтеріоризація цінностей** політичної взаємодії **через стратегії життєвої поведінки**. При цьому актуалізуються такі механізми, як рефлексія, реконструкція, раціоналізація, ідентифікація, усвідомлення смислів, самовизначення.

Для цього можуть бути задіяні різні моделі соціального навчання, зокрема:

1) **модель “латентного навчання”**, коли студентам пропонують на основі критеріальної моделі політичної взаємодії оцінити власну політичну культуру на предмет відповідності її демократичним стандартам, після чого за результатами зіставлення бажаного і реального визначити найбільш проблемні зони власної політичної культури та культури найближчого оточення. При цьому не формується попереднє настановлення на засвоєння, а пізнавальна мотивація підтримується потребою в самопізнанні;

2) **модель забачувального навчання**, спрямована на пошук пояснень причин неприйняття умов ефективної політичної взаємодії суб'єктами політики. У результаті можна очікувати формування нових смислів, альтернативних оцінок перспектив розвитку політичної культури;

3) **модель проблемної ситуації** – поєднання оцінювання рівня ефективності реальної політичної взаємодії, аналізу можливостей її зміни внаслідок цілеспрямованих впливів (яких саме?) та прогнозування розвитку політичної культури. Тобто студенти мають запропонувати конкретні способи зміни політичної взаємодії. Одним із варіантів може бути аналіз партійних програм з метою оцінювання їх спрямування на підвищення ефективності політичної взаємодії;

4) **модель навчання через спостереження** – визначення прототипів (елементів демократичної та авторитарної взаємодії) на основі результатів спостереження за поведінкою політиків, батьків, друзів і самоспостереження за власною поведінкою. Виявлені прототипи можуть бути використані надалі для аналізу політичної інформації;

5) *модель інтерсуб'єктності* в навчанні може бути застосована для розвитку толерантності і взаєморозуміння. Аналізуючи цілі та умови політичної взаємодії в різних ситуаціях (у передвибірній агітації, у разі прийняття непопулярних рішень, в умовах сталого розвитку політичних процесів тощо), студенти усвідомлюють суб'єктність та інтенціональність акторів, визначають допустимі межі можливого у взаємодії представників різних політичних сил, а також громадян і політиків (передвиборна агітація, політичні дискусії, блокування роботи парламенту, політичні заяви тощо). Таке моделювання спрямоване на пошук пояснень, нових смислів та альтернативних інтерпретацій і дасть змогу краще зорієнтуватись у політичному світі.

Висновки:

1. Як свідчать результати емпіричного дослідження, смислова компонента ціннісної моделі політичного світу студентської молоді всупереч очікуванням розвивається вкрай повільно, адже достовірних відмінностей між політичними уподобаннями молоді і суспільства в цілому не виявлено.

2. Потреби, що відповідають матеріальним цінностям, як і потреби в розвитку рис особистості, що забезпечують самореалізацію (динамічна складова цінностей), молодь відносить до найменш напружених. Це свідчить про наявність потенційного ресурсу для формування ціннісних пріоритетів постматеріалістичного типу.

3. Результати дослідження ціннісних пріоритетів студентської молоді дають підстави визначити створення умов для зміни пріоритетності виживання на пріоритетність якості життя як перспективний напрям модернізації освіти.

4. Перспективними технологічними напрямками розвитку політичних цінностей молоді можуть бути: раціоналізація уявлень про політичну взаємодію, визначення власних пріоритетів і ціннісних пріоритетів інших учасників політичної комунікації, засвоєння і подальша інтеріоризація цінностей політичної взаємодії через стратегії життєвої поведінки.

5. У вирішенні цього завдання продуктивним може бути застосування моделі культурних індикаторів політичної взаємодії та моделей соціального навчання.

Література

1. Жадан І. В. Дослідження впливу соціального навчання на процес політичної соціалізації молоді / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 23 (26). – С. 244–251.
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности в изменяющемся обществе / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6–32.

3. Жадан І. В. Ціннісний вимір політичної культури в Україні // Культура України: цілісність у регіональній різноманітності. – К., 2009. – С. 137–152.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.; Питер, 1946. – 704 с.
5. Висоцький О. Ю. Демократія, постдемократія та легітимізаційна політика // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія : матеріали 6-ї міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 8–9 червня 2007 р. – К. : Фенікс, 2007. – Кн. 1. – С. 55–58.
6. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент: учеб. пособ. по курсу “Политические технологии” / Г. В. Пушкарева. – М. : Унив. гуманит. лицей, 2001. – 173 с.
7. Шабров О. Ф. Моделирование политической реальности // Политология : учебник / О. Ф. Шабров; отв. ред. В. С. Комаровский. – М. : Изд-во РАГС, 2002. – С. 448–461.
8. Гончаров В. С. Основы проектирования когнитивного развития школьников : монография / В. С. Гончаров. – Курган : Изд-во Курган. ун-та, 2005. – 195 с.

© Жадан І. В.

Л. О. Кияшко

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК І СТИЛЬОВИХ СТРАТЕГІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

Представлено функціональну модель формування мотивації і навичок політичної участі. Розглянуто особливості типології та індивідуально-стильової організації поведінки в політичній організації. Наведено результати емпіричного оцінювання розвитку навичок політичної участі старшокласників і студентів.

Ключові слова: політична участь, навички політичної участі, стильові стратегії поведінки.

Представлена функциональная модель формирования мотивации и навыков политического участия. Рассмотрены особенности типологии и индивидуально-стилевой организации поведения в политической организации. Приведены результаты эмпирической оценки развития навыков политического участия старшеклассников и студентов.

Ключевые слова: политическое участие, навыки политического участия, стилевые стратегии поведения.

The algorithm model of the development of motivation and skills in political activity are presented. The peculiarities of typology and behaviour individual style in political organization are considered. The results of empirical assessment of the development of students' skills in political involvement are introduced.

Key words: political involvement, skills, style strategies of behavior.